

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK füzetek

az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület
havonta megjelenő kiadványa

IX. évfolyam 101-102. szám 2005. július-augusztus

„Emlékek nélkül, népeknek híre csak árnyék,,”
(Vörösmarty Mihály)

A Fővárosi Örmény Klub minden hónap 3. csütörtökén 17 órakor - hívtatán és hívtatlanul - mindenkit szeretettel vár a
Budapest V. Semmelweis utca 1-3. I. emeleti zeneterembe

Részletek Narekaci Szent Gergely imájából

„... Urunk és megbékítők...”

„...Te nyilatkoztattad ki a keresztség víz misztériumát is, szimbólumként mintegy szárnyaid terjesztetted a vizek fölé...”

Gondoljunk Jézus keresztségére a Jordánban: ekkor szólt az Atya az égből, s víz felett lebegett galamb képében - kiterjesztett szárnyakkal - a Szentlélek. Krisztus mennybemenetele előtt adott parancsot a keresztségre, s felmenve küldte el a Szentlelket, hogy elvezessen az igazságra. S ahogy Jézus Nikodémusnak mondta, nemcsak vízből, hanem a Szentlélek által is újjá kell születnünk. S erre van külön szentségünk is, mely a Szentlélek működését bennünk teljessé teszi: a bérmálás.

Dr. Sasvári László

* * *

Lapunk az interneten: www.magyar-orm.axelero.hu honlapon olvasható
Elektronikus levélcímünk (E-mail): magyar.ormeny@axelero.hu

* * *

Margittai Gábor

Gyilkos pékek

Kilencven éve történt az örmény genocídium

Láthatatlan városok Kelet-Anatóliában

(2. rész)

Ha nem mitológiák, világok harca vezet a népirtáshoz, hanem pusztán nemzeti, gazdasági szükségszerűség, a lázadások leverői feltehetően megelégedtek volna néhány százezer örmény kirablásával, elpusztításával imitt-amott fellángoló pogromokban - ahogy ez a XIX. század végén lezajlott. De az *Ittihad ve Terakki Jemiyeti*, azaz az ifjútörökök *Egység és Haladás Bizottsága*, élén *Ismail Enverrel*, *Mehmet Talalhattal* és *Ahmed Dzsemállal*, Endlösöngra, végső megoldásra törekedett a megvetett nép ellen.

A nemzetkarakterek leszűkülése a XIX. század végén gyorsult fel, noha a szakadatlan iszlám-türk ostromban a szerepek meglehetősen régóta rögzülhettek: a XVI. században a perzsa sahok örmény gárdákat állítottak fel seregeikben az oszmánokkal folytatott háborúik során. S az örmény „árulások” a XIX. században már komoly fenyegetést jelentettek a birodalom keleti határvidékére. 1828-ban az oroszok megszállták Ecsmiadzint, az örmény egyházfő, a katolikus székelyét. A cárok ebből a hídfőállásból hatékonyan befolyásolhatták a birodalom örmény kisebbségét. A protestáns és katolikus örmények istápolása pedig Nagy-Britanniának és Franciaországnak biztosított jó ürügyet a beavatkozásra, de a britek a gregorián egyház híveit is pártfogásukba vették.

A törökök egyezkedésre kényszerültek, nemzetiségi jogokat ígértek az örményeknek cserében a függetlenségi álom feladásáért. Ám a kormány hallgatólagosan továbbra is támogatta a kurdok támadásait az örmények ellen. A konfliktus eldőlt: az 1878-as török-orosz háborúban a cári csapatok az örmény lakosság egyöntetű rokonszenvével találkoztak, megindult a nemzeti szervezkedés az orosz fennhatóságú területeken, megalakult az örmények radikális nemzeti mozgalma, a *Dasnak*, vele számos gerillaegység, ami aztán kiváltotta az örmény lakosság pogromszerű mézárlását. Ám ezek csupán bevezető taktusok voltak a nagyszabású szimfóniában, amelyet már az ifjútörökök hangszereltek elképesztő szakszerűséggel és rituális túlfűtöttséggel. Nézzük a halálkronológiát!

1914 szeptemberében a török hatóságok elrendelik Zeitun város örmény lakosságának lefegyverzését, beleértve a konyhakések beszolgáltatását is. Az ősz folyamán megkezdődik az oszmán hadsereg örmény származású katonáinak leszerelése, illetve munkaszázadokba csoportosítása. Túl a biztonsági óvintézkedéseken, egy hagyományosan katonai-heroikus kultúrában, amilyen a török is, ez csupán kezdet - ha mégoly megszegyenítő is - a megaláztatás szertartásrendjében, amely hamarosan örmény katonák nyilvános főtéri akasztásában tetőzik. Párhuzamosan folyik a fölszabadított, mindenre kapható fegyverek felfegyverzése, akik portyázó chetékbe tömörülve betörnek Kelet-Anatóliába, hogy „háborús adó beszédese” címén falvakat, városnegyedeket fosztogassanak, perzseljenek fel, gyereklányokat erőszakoljanak meg. Eközben az örmény közösségek még mindig lojálisan sietnek eleget tenni a kormány felkérésének: adományokat gyűjtenek hadikórházak építéséhez, háborús beruházásokhoz. Valójában ugyanaz a cinikus undor munkálhat a terv kiagyalóiban, mint később *Hitlerék* Endlösung-konceptiójában, amely kidolgozza a deportálásokat, elgázosításokat önfeláldozását. Népiirtás - saját zsebből.

1915. január 5-én „vérvádi” eljárás indul: a hatóságok vádat emelnek *Sivasban* a hadsereg örmény származású pékjei ellen, miszerint azok mérget szórtak a kenyérbe, hogy orvul legyilkolják a török sereget. Brutálisan elbánnak velük annak ellenére, hogy orvosok bizonyítják: a kenyér jó, sőt esznek is belőle. Íme, kirajzolódnak az összeesküvők kontúrjai.

Január 22-én Enver pasa Konstantinápolyban köszönetet mond az örmény önkénteseknek hősiességeikért a kaukázusi fronton. Az ifjútörök hadügyminiszter, a genocídium egyik szellemi atyja az életét köszönheti az örmény utóvédnek önfeláldozó harcának. A fővárosban egyelőre viszonylagos béke honol, mert még túlságosan sok az európai szemtanú.

Február 19-én Talahat és más Ittihad-vezetők tanácskozást tartanak, amelyen elhatározzák: ha ellenséges hajók támadást intéznek a Dardanellák ellen, habozás nélkül felgyújtják *Konstantinápolyt*, fölrobbantják a Hagia Szophia-székesegyházat, és lemészárolják a keresztény lakosságot. E cél érdekében kerozinos hordókat osztanak szét a város rendőrőrséin, hogy veszély esetén azonnal cselekedni lehessen. Hiába a büszke modernizmus és nyugatosság, az ifjútörökök vérében is ott lobog a gázik pusztító szenvedélye, a nomád Timur Lenk dühe a másik vallási kultúra szimbolikus értelmű szentélyei iránt. A fenyegetéssel megkezdődik az újrarendezés, a történelmi tisztogatás nagy szertartása.

Március 9-én a reguláris erők és a cheték megtámadják az ostromra berendezkedő *Zeitun* városát. 14-én Szahag, Cilicia katolikosza azt tanácsolja híveinek, akármi történjék is, függesszék fel az ellenállást. 18-án a török fegyveres erők letartóztatják a harcokat túlélő városi előkelőségeket és értelmiségieket, akiket megkínóznak, majd kivégeznek. 26-án Szahag ismételten az ellenállás beszüntetésére szólít föl. Ugyanezen a napon újabb harminc vezető tartóztatnak le a törökök. 31-én végre megkezdődhet a zeituni örmények deportálása a Konya melletti maláriumocsárba vagy a szír sivatagba, *Deir-ez-Zor* községbe.

Április 8-án megérkeznek az első boszniai török menekültek Zeitunba és környékére, majd a macedóniaiak, mivel a kormány új lakhelyüket a megüresedett házakban jelölte ki. Még ezen a napon fölgyújtják a város büszkeségét, a kolostort. Egy örmény településvilág, kulturális övezet likvidálása befejezettnek tekinthető.

Április 24-e ma az örmény genocídium napja. Konstantinápolyban 250 közösségi vezetőt és értelmiségit letartóztatnak, deportálnak, később kivégzik mindnyájukat. Ez idő tájt már országszerte javában zajlanak a letartóztatások, a tárgyalás nélküli nyilvános akasztások, az örmény orvosok, papok, tanárok, jogászok elhurcolása és agyonverése a fogságban. Mint tudjuk, a hullákat előszeretettel hajtják a Tigrisbe vagy az Eufráteszbe.

Június 23-án *Mardinban* örmény keresztényeket, maronitákat, nesztoriánusokat, európaiakat, katolikusokat és mindenféle nem mohamedán polgárt gyilkolnak le a törökök dr. Residnek, Diyar-bakir katonai kormányzójának a kifejezett utasítására. Egy nappal később *Trapezuntból* kísérnek értelmiségi fogoly szállítmányt *Samsunba*, ám útközben egymáshoz kötözik, majd a hajóról a Fekete-tengerbe hajtják őket.

Július 1-jén *Sivas* örményeit deportálják a szír sivatagba. A városi kormányzó, a kádi és két parlamenti képviselő búcsúbeszédet tart a lakosságnak, amelyet biztosítanak arról, hogy csupán a háború idejére telepítik át őket, megakadályozandó bármiféle ellenállást.

Július 13-a a ramadán hónap kezdete: a muzulmánok szakrális időszakában a legádázabb és legkiterjedtebb az örménygyilkolás Törökország minden tartományában. A mérszárlásokkal, deportálásokkal párhuzamosan sürgető táviratok ékeznak Konstantinápolyból: a deportálási útvonalakat beborító holttestek elégetésére utasítják a helyi hatóságokat. Ugyanakkor Anatólia kiűrt örmény településeire megérkeznek a török, arab és kurd telepések.

Július 21-én megkezdődik a Musza Dagh ostroma.

Augusztus 1-én az örmény nőket, akinek férje török származású, rendeletben fosztják meg az örökösödési jogtól.

Augusztus 13-án befejeződik a ramadán, elkezdődik a háromnapos bajram ünnep. Ez a pihenés, a nyugalom ideje, nincs hír gyilkosságokról.

Augusztus 31-én Talahat belügyminiszter bejelenti, hogy megoldották az örménykérdést.

Szeptember 10-én a Musza Dagh örmény ellenállóit kimenekíti az ostromból három angol és egy francia csatahajó. A következő napokban sürgönyök mennek Deir-ez-Zorba, a valamilyen csoda folytán élve megérkező örmény deportáltak, férfiak, nők, gyerekek kivégzésére, elégetésére utasítják a katonaságot. A kormány ebben a hónapban véglegesíti az „elhagyott javakra” vonatkozó törvényt, amely szentesíti az örmény vagyon eltulajdonítását.

Október 8-án Talahat a tartományi hivataloktól dokumentum gyűjteményeket rendel, amelyek igazolják az „örmény hazaárulás” vádját. Megtiltják a házasságot örmények és törökök között.

December 14-én a hatóságok parancsot adnak az örmény papok meggyilkolására. Egy nap múlva körtelegram tisztázza, hogy a deportálások valódi célja a teljes megsemmisítés. Ha valamely örmény iszlám hitre kíván térni, azt csupán a deportálások végállomásán, a szír sivatagban teheti meg.

December 25-én, a keresztény karácsonyon a kormány utasítja a helyi hatóságokat minden gyermek deportálására, kivéve azokat, akik nem emlékeznek szüleikre. Telegramok mennek szerte a birodalomban: a rendvédelmi szervek feladata megakadályozni azt, hogy fényképfelvételek készüljenek a deportáltakról. Az intézkedést kis híján siker koronázza.

1916. január 24: Enver hadügyminiszter utasítása, hogy a török hadsereg életben maradt örmény katonáit azonnali hatállyal térítsék iszlám hitre és metéljék körül. A többség ezt megtagadja, kivégzik őket. Másfél hónappal később a szír sivatagból jelentik, hogy a deportáltaknak már csupán 25 százaléka van életben, azok sem sokáig. Az iszlamizáció és törökösítés során minden papot meggyilkolnak.

Augusztus 1-jén a belügyminisztérium eltörli az örmény patriarkátust és a „millet ermeni” (a törökországi örménység) törvényes jogait, arra hivatkozván, hogy nincs többé örmény közösség Törökországban. Ősszel az életben maradt örmény árvák török nevet kapnak. Decemberben az Ittihad deklarálja, hogy szintiszta török fajú állam megteremtésére törekszik.

1918 szeptemberében a török hadsereg kaukázusi kiruccanása során harmincezer örményt gyilkol le Bakuban.

1920-ban nemzetközi nyomásra folyik a genocídium végrehajtóinak pere; eközben több tízezer örményt gyilkolnak meg török nacionalisták *Marras*-ban és *Hadjin*-ban. A marrasi „csatát” egy Musztafa Kemal nevű tehetséges katonatiszt irányítja.

1923 szeptemberében - az örmény holokauszt záróakkordjaként - török hadak szállják meg *Szmirnát*, a mai Izmirt, legyilkolják a helybeli örményeket és görögöket, kifosztják a házakat és a vallási intézményeket, majd fölgyújtják a várost.

A washingtoni Örmény Nemzeti Intézet

ANI honlapján (www.armenian-genocide.org) olvasható kronológiából a kitüntetett jelentőségű napokat ragadtuk ki, az örmény kultúra eltörlésének rituális mérföldköveit. Döntő pillanatok ezek a tömeggyilkosság érzelmi, jogi, szellemi alapjainak mitikus megteremtésében. Az országot keresztül-kasul bejáró parancstelegramokat vérbeli holokausztlogika és retorika hatja át. Az örmény népirtás kísérteties előképe a zsidóság megbélyegzésének, majd mechanikus kipusztításának. Hamis ígérek, amelyek hiú reményekbe ringatják és halálos tétlenségre kárhoztatják a közösség vezetőit; faji-felekezeti alapú megkülönböztetések, „örménytörvények”, a kivégzések demonstratívan kegyetlen módzatai és a tömegpusztítás tökéletes technikái - e forgatókönyv minden etnikai tisztogatás kézikönyve lehetne. A Van-tól Erdélyig vagy a

mór Andalúziáig minden kultúrafalásban perdöntő szerepe van a szimbolikus épületek szimbolikus módon végrehajtott letarolásának, a templom- vagy zsinagógaégetésnek, a névváltoztatásnak és a kisebbségi nyelvhasználat szigorú büntetésének.

Az örmény pátriárka 1912-ben még készségesen összeállította az Oszmán Birodalom területén található örmény műemlékek jegyzékét, abban bízva, hogy ezzel lehetőséget kap az állami műemlékvédelemre. 1915-ben a regionális török katonai parancsnokok e listák alapján semmisítették meg az épületeket: a 2200 helyszínt tartalmazó listából 2150-et pusztítottak el vagy rongáltak meg. Ami akkor nem dőlt romba, azt az 1923-as ifjútörök állam „rekonstrukció” címén rontotta le, ugyanakkor a földrajzi neveket átnevezte azzal a céllal, hogy kiradírozza az örmények „történetileg bizonyítható” jelenlétét Kelet-Anatóliából. De nyilván az a gyakorlat sem volt véletlen, hogy a kínhalálra szánt örmény értelmiséget és katonaságot medreszékben, szeldzsuk épületekben börtönözték be, mint Sivasban például, vagy éppenséggel erőszakkal körülmetélték őket.

A kép persze itt sem ennyire fekete-fehér: számos török és kurd paraszt tagadta meg a gyilkosságok végrehajtását, bújtatta el a menekülőket, vagy fogadta örökbe az árvákat. Az örmény lányokat például pilanatok alatt törökké változtatták: állukat tetoválták, bugyogót adtak rájuk, hogy felcseperedve megpróbálják felkutatni hozzátartozóikat. Az örmények pedig nem mindannyian mentek birkamód a vágóhídra; szórványosan ellenállást fejtettek ki olyan nagyobb városokban, mint *Urfa*, *Van* vagy *Zeitun*. De a Musza Daghgal ellentétben mindenütt elmaradt a deus ex machina, s pusztulás várt a magukat védőkre. A genocídium paradoxona, hogy a végrehajtók is megsínylelték a deportálásokat: 1916-ban és 1917-ben több tízezer török katona halt éhen a kaukázusi fronton, mert akadozott az ellátás. Az örménység likvidálása gazdasági válságot idézett elő: a térség mezőgazdasága romba dőlt, az örmények kezében összpontosuló kereskedelme megszűnt. Az ifjútörökök azonban végül megoldották minden problémát.

Csakhogy a géniuszok a szenvedélyes nagytakarításban a fürdővízzel együtt kiöntötték a gyereket is: egyúttal hatalmas pusztítást végeztek a saját hagyományvilágukban. Sokak szerint Törökország ma ennek köszönheti fennmaradását, modernitását, hatalmát. Mások szerint minden lelki-intellektuális ingatagságát és orvosolhatatlannak tetsző belpolitikai válságát. Atatürk-kel nem új korszak kezdődött, hanem a régi folytatódott - csak a modernizáció mázával bevonva. Ami bizonyos, a változásokat kulturálisan mélyen idegen áramlat hozta; s akárcsak a mai fundamentalista iszlám terrorizmusban, éppen azzal alakult ki a legrobbanékonyabb ideológiai elegy, hogy a legősibb ellenség szellemisége beszivárgott a korábban sok elemű, de egynemű kulturális esszenciába. A Nyugat szelleme.

„A türbedár: [...] Azt mondod, a kormány az oka a véres igazságtalanságnak. De ez valójában nem a mi kormányunk, hanem a tietek. Töletek tanult. Ti támogattátok szent értékeink elleni bűnös harcában. A ti tanításotokat és nézeteiteket hajtja most végre. Fel kell tehát ismerned, hogy nem mi, oszmánok, hanem Európa és Európa szolgálói felelősek annak a népnek a sorsáért, amelyért harcolsz. És az igazság éri utol az örményeket, mert ők kívánták vissza az országba a hitszegő bűnösöket, pártolták őket, és hódoltak nekik, hogy azok most felfalják őket. Nem látod ebben Isten ujját? [...]

A fiatal sejk: Ez igaz, efendi. Nem tagadhatod le, hogy a ma nálunk uralkodó nacionalizmus idegen mérreg, és Európából jött. Néhány évtizede még a mi népeink, törökök, arabok, kurdok, lázok és sokan mások hűségesen éltek a próféta zászlaja alatt. A Korán szelleme kiegyenlítette a földi, vér szerinti különbségeket. Ma már az arabok is, akik igazán nem panaszkodhatnak, nacionalistákká és ellenségeinkké váltak.”

Ez a beszélgetés Franz Werfel *A Musza Dagh* negyven napja című könyvében játszódik le: *Johannes Lepsius* német lelkész minden követ megmozgat, hogy megállítsa a deportálásokat, s így kerül egy hagyománypárti, ifjútörök-ellenes dervisrend titkos sztambuli tanácskozására. Feltehetően sokkal esetlegesebb, nyersebb, így eredménytelenebb lett volna az örményirtás, ha Enverben, Talahatban és Dzsemalban nem lobog ugyanakkora hévvel a felvilágosult európai racionalizmus, a technokrata szemlélet és valamiféle jakobinus düh, mint a keleti fanatizmus meg a kollektivitás mértéktudata. 1915. augusztusában *Henry Morgenthau* amerikai nagykövet beszámol Talahat szavairól: a belügyminiszter találkozásukon hangsúlyozza, hogy az Ittihad az örmények likvidálását alaposan megfontolta, csakúgy a végrehajtás hivatalos módszereit és politikáját. Talahat azzal is dicsekszik, hogy *Bitlisben*, *Vaniban* és *Erzurumban* már egy fia örményt nem találni.

Egy gázi nem tesz ilyet: szent haraggal telve nekiront a keresztény harcosok falának, gyilkol a Korán nevében, akár polgárokat, nőket is (amiben tökéletesen megegyezik a keresztes lovagokkal, talán valamivel még kíméletesebb is azoknál) - de hiányzik belőle a tervezgetésnek ez a hatékony és rémisztő banali-

tása, amely automatizmusokká, elidegenített mozzanatokká silányítja - szekularizálja a szent háborút. Ez a hétköznapi, a Örményország Egyesület elnöke szent jelképek sovén kisajátítása és fegyverként alkalmazása törölte el az anatóliai örményeket a föld színéről. A dzsihadlogika holokausztlogikává torzult. És sokkal erősebb logika lett. Ma az örmények, köszönhetően az ifjútörökök körültekintésének, belekény-
szerültek az igazolás és a számháború patthelyzetébe. Nekik kell bizonyítaniuk a népirtás tényét, másfél millió ember, templomok, városok láthatatlanná válását, olyannyira, hogy Franciaország is csak 2001-ben ismerte el a genocídiumot. A törökök természetesen körömszakadtáig tagadnak, újabb örmény hazugságnak titulálva a felvetéseket. Lehetséges, hogy néhány évszázad kérdése, és Hitler igazsága tökéletesen igazolódik? Vagy amint egy titkos tanácsos kérdezte Lepsiustól Werfel könyvében: „*Sohasem tette fel magának a kérdést, doktor, hogy a nemzeti kisebbségek vajon nem jelentenek-e fölösleges nyugtalansági tényezőt, és nem az lenne a legjobb, ha eltűnnének?*”

Folytatjuk

(Megjelent a Magyar Nemzet 2005. május 14-i számában)

* * *

Boloz Antoniewicz János

Az örmények - Galiczia

6. rész

Az örmények kedvelt ételei közé tartozik mindenekelőtt a *hurutos gantscbúr*, vagyis a sajtyszerű főzelékpeppel és húsos derelyével főtt leves. A háromszögű derelyék közé egy négyszögűt is vágnak és ennek *dolwát* (szerencse) a neve; akinek ez jut, az még abban az évben férjhez megy, illetőleg megházasodik. Továbbá rizskásás leves (*prindze abúr*), valamint a már említett füstölt birkahús (*adzumis* vagy *búsén*), valamint különféle tészták, mint a *tutmáls* és *chatlamá*, mindenképp azonban befőtt gyümölcs, amilyennel az embert Keleti-Galicziában a napnak ily eledelre legkevésbé alkalmas szakaszaiban is minduntalan erőnek-erejével kínálják.

Íme tehát *Galiczia* legkeletibb zugába kellett mennünk, hogy egy kis hamisítatlan örmény népéletet lássunk. Kuty-nak és környékének örmény lakossága azonban, mint már mondtuk, legnagyobb részben csak a múlt században vándorolt be Romániából; tehát sem testi, sem lelki tekintetben nem képviselője a tisztább és nemesebb örmény jellegnek. Ez csak ama legrégebb bevándorlók utódaiban található meg, akik kevéssel Ani város elpusztulása után és az ezt követő három évszázadon át hagyták el hazájukat. Hogy ezek a politikai okokból elmenekült örmények a nemesség és a főbb rangúak köréből valók voltak, az világos és már a dolog természetéből következik. Ezek a maguk virágkorában büszkén őrzött nemzetiségük jellemvonásait a művészetek különféle ágaiban is tudták érvényesíteni. Míg a Kuty-ban álló, 1756-ban alapított örmény egyház a többiekhez hasonlóan, minők például a *Tysmienica* (1759-1791), *Sniatyn* (1718), *Horodenska* (1706), *Stanislan* (1748-1772) és *Lysiec* (1785) községbeliek, akár csak a többi kisvárosi lengyel templom, bágyadt és ellapult barokk stílusban épült: addig a lemergi érseki székesegyházban a bizánczi-örmény építkezésnek látjuk, bár szerény, de mégis érdekes emlékét.

A kelet felé néző régi épületnek három, kívülről is föltetsző szentély-záradéka (apsis) van; a középső mely félkör-alakú (nem sokszögű, mint amilyenek a bizánczi templom építkezésnek a délnyugati vidéken levő példáinál többnyire láthatók), majdnem háromszor oly széles, mint a két keskenyebb, melyek láthatólag később kifaragott falaikkal ma is csak 1,6 méter szélesek. E két fülkeszerű és üresen álló, mert oltár befogadására keskeny kerek apsisoknak a nyugati oldalon két, ugyanolyan keskeny fülke felel meg; ezek a kereszthajók felé nyíltak, a nyugati hajótól pedig két idomtalan falpillel és fönn egy ugyanolyan vastag fallal vannak elválasztva, mely egy 4.07 méter széles és csak 5.2 méter magas, tehát igen tompa csúcsíven nyugszik. (Ilyen íveket gyakran láthatni Texier Dubois és P. Alischan műveiben.)

A hajók kereszteződése fölé meglehetősen magas, négy kerek ablakkal áttört, kívül sokszögű, belül ellenben kőalakú, alul tizenkétcsögű keretbe foglalt kupola borul, melynek a hajlata nem valami ügyesen előre tolt téglákkal van megszerkesztve. Különös figyelmet érdemel, hogy a hosszanti hajó keleti és nyugati szára egyenlő hosszú, a kereszthajó szárai ellenben rövidebbek, úgy hogy a templom alaprajza sem nem a latin, sem nem a görög, hanem a sajátos örmény keresztet ábrázolja.

A kereszthajó szárainak ez a sajátos aránya, a kupola dobjának sokszögű kerete és külseje, a két oldal-apsis fülkeszerű keskenysége és a nekik megfelelő hátsó helyiségek, valamint a két tompa csúcsívalakja mind arra vallanak, hogy itt az egyetemes késő-bizánczi építkezésnek egy sajátos örmény alaku-